

Crime Prevention Rights in Religious and Jurisprudential Doctrines^۱

Soheila Ebrahimzadeh

PhD., Student in criminal law and criminology, Qom Branch, Islamic Azad University, Qom, Iran.
montazeranezohoor.qom@gmail.com

Shahrdad Darabi

Assistant Professor, Department of Law, Qom Branch, Islamic Azad University, Qom, Iran
(Corresponding author). shahrdad.darabi@yahoo.com

Vahid Nekoonam

Assistant Professor, Department of Law, Hazrat Masoumeh University, Qom, Iran.
Vahid.nekoonam@gmail.com

Abstract

The purpose of the present study is to review crime prevention rights in religious and jurisprudential doctrines. The research method is descriptive-analytic and the results showed that the true religion of Islam, in addition to giving priority to preventing sin compared to mere punishment, presents valuable doctrines to sustain human dignity and to respect people's privacy while taking preventive measures. Paying attention to these doctrines will guarantee sustenance of the citizens' fundamental rights in the process of criminology prevention.

Keywords: Crime Prevention, Criminal Policy, Citizen Rights, Security, Privacy.

---

^۱ Received : ۲۰۲۱/۰۹/۱۱; Revised: ۲۰۲۱/۱۲/۰۱; Accepted: ۲۰۲۲/۰۲/۲۳; Published online: ۲۰۲۲/۰۶/۲۲

Article type: Research Article

Publisher: Qom Islamic Azad University

© the author(s)

حقوق پیشگیری از جرم در آموزه‌های دینی و فقهی^۲

سهیلا ابراهیم‌زاده

دانشجوی دکتری حقوق کیفری و جرم‌شناسی، واحد قم، دانشگاه آزاد اسلامی، قم، ایران.
montazeranezohoor.qom@gmail.com

شهرداد دارابی

استادیار، گروه حقوق، واحد قم، دانشگاه آزاد اسلامی، قم، ایران (نویسنده مسئول). shahrdad.darabi@yahoo.com

وحید نکونام

استادیار، گروه حقوق، دانشگاه حضرت معصومه (س)، قم، ایران. vahid.nekoonam@gmail.com

چکیده

هدف پژوهش حاضر بررسی حقوق پیشگیری از جرم در آموزه‌های دینی و فقهی است. روش پژوهش توصیفی-تحلیلی بوده و نتایج نشان داد که دین مبین اسلام ضمن اولویت‌بخشی بر پیشگیری از گناه در برابر مجازات صرف، واجد آموزه‌های ارزشمندی پیرامون حفظ کرامت انسان‌ها و احترام به حریم خصوصی افراد، حین اقدامات پیشگیرانه است که نصب‌العین قرار دادن این آموزه‌ها، ضامن صیانت از حقوق بنیادین شهروندان در فرآیند پیشگیری جرم‌شناختی خواهد بود.

کلیدواژه‌ها: پیشگیری از جرم، سیاست جنایی، حقوق شهروندی، امنیت، حریم خصوصی.

^۲ تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۶/۲۰؛ تاریخ اصلاح: ۱۴۰۰/۰۹/۱۰؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۲/۰۴؛ تاریخ انتشار آنلاین: ۱۴۰۱/۰۴/۰۱

نوع مقاله: مقاله پژوهشی

ناشر: دانشگاه آزاد اسلامی واحد قم

© نویسندگان.

مقدمه

امروزه به دلیل افزایش نرخ بزهکاری و اثبات ناکارآمدی اقدامات سرکوبگرانه صرف، پیشگیری جرم‌شناختی به عنوان رویکرد غیرکیفری و کنشی جهت مقابله با بزهکاری، در سیاست جنایی دولت‌ها جایگاه حائز اهمیتیتی یافته است. آنچه در این خصوص به عنوان دغدغه افراد جامعه و فعالان سیاسی-اجتماعی یا متولیان حامی آزادی‌های مشروع و حریم خصوصی در جوامع نمایان می‌شود و ضرورت پرداختن به موضوع تحقیق را نمایان می‌سازد، این مهم است که استقبال دولت‌ها از تدابیر پیشگیرانه، بدون تعیین حدود و ثغور اقدامات پیشگیرانه و ضمانت اجرای مقتضی برای تخطی از این حدود نباشد، چرا که پیشگیری غیرکیفری و به‌ویژه گونه موقعیت‌مدار آن، این پتانسیل را دارد که با افزایش سطح کنترل و پیشروی در حریم خصوصی زندگی شهروندان، به امنیتی شدن فضای جامعه و تضییق حقوق بنیادین افراد منجر گردد. در این میان، حقوق پیشگیری به عنوان منبع راهبرد کنشی سیاست جنایی، متضمن قواعد حقوقی‌ای است که سازوکارهای اجرایی گونه‌های پیشگیری از جرم را سامان می‌بخشد.

اسلام نیز به عنوان یک مکتب، در سیاست جنایی خود علاوه بر پرداختن به اقدامات واکنشی و کیفری در راستای مقابله با جرایم، برای اقدامات کنشی پیشگیرانه نیز اهمیت ویژه‌ای قائل بوده و در واقع استراتژی اصلی و اولیه خود را بر سیاست‌های غیرکیفری بنا نهاده و تدابیر کیفری را به عنوان آخرین راهکار مقابله با مجرمان در نظر گرفته است. همچنین احترام به کرامت انسانی که از حقوق بنیادین بشر بوده و امروزه حکومت‌ها در راهبردهای سیاست جنایی خود، ملزم به حفظ و رعایت آن هستند، سال‌ها پیش از آنکه در قالب اعلامیه‌ها و کنوانسیون‌های بین‌المللی مورد توجه قرار گیرد، در شریعت اسلام مورد حمایت قرار گرفته است.

نوآوری پژوهش

تحقیق حاضر ضمن نشان دادن اهمیت و جایگاه حقوق پیشگیری در صیانت از حقوق بنیادین شهروندان و نشان دادن خطر به محاق رفتن این حقوق در رویکرد امنیت‌مدار دولت‌ها، رویکرد شریعت اسلام را در خصوص حدود و ثغور اقدامات کنشی پیشگیرانه روشن می‌سازد. عمق‌بخشی به ادبیات جرم‌شناسی پیشگیری با تأکید بر حقوق پیشگیری به عنوان مجموعه‌ای از قواعد هنجارمند که منبعث از آموزه‌های فقهی است، نوآوری این پژوهش قلمداد می‌شود که این مهم تاکنون در آثار دیگر وجود نداشته است. بر این اساس، حقوق به‌عنوان مقرره‌های قانونی و نه جمع حق، در راهبردهای پیشگیری از جرم مطرح نظر قرار گرفته است.

اهداف پژوهش

حقوق پیشگیری از جرم که بر فرآیند پیشگیری جرم‌شناختی، چارچوبی قانونی می‌بخشد و از حقوق بنیادین افراد جامعه در برابر پیشروی دولت‌ها در حریم خصوصی آنان صیانت می‌کند و همچنین حافظ کرامت انسانی در فرآیند اقدامات پیشگیرانه است، قبل از بروز و ظهور در قوانین کشورها و پرداخته شدن به آن در مباحث حقوق بشری، در مکتب اسلام مورد توجه قرار گرفته است. هدف این پژوهش آن است که با مذاقه در آموزه‌های اسلامی، به ارائه مصادیق قابل تأملی در این خصوص بپردازد که اهتمام به آن آموزه‌ها در فرآیند پیشگیری، موجب صیانت از حقوق بنیادین شهروندان خواهد شد.

روش پژوهش

پژوهش حاضر، با گردآوری اطلاعات به صورت کتابخانه‌ای و با بیان توصیفی - تحلیلی کوشیده است ضمن شفاف‌سازی مفهوم حقوق پیشگیری از جرم و نشان دادن جایگاه این حقوق در سیاست جنایی دولت‌ها، آموزه‌های اسلامی مرتبط با آن را تبیین نماید.

حقوق پیشگیری از جرم، منبع راهبرد کنشی پیشگیرانه

همه جوامع به شیوه‌های مختلف کنترل جرم جهت تأمین امنیت، نظم اجتماعی و پیشگیری از بزهکاری متوسل می‌شوند، اما در عرصه مدیریت این مهم و ایجاد تعادل میان مفاهیمی همچون کرامت انسانی، حقوق بشر، آزادی، آسایش عمومی و... همواره چالش‌هایی فراروی متولیان سیاست جنایی بوده است. بی‌تردید یکی از ضرورت‌های پیشگیری عادلانه، عدم تضییق آزادی‌های افراد به بهانه پیشگیری از جرم است؛ این مهم از یک سو در توسعه فضای آزاد و کاهش فضای کنترل‌شده تبلور می‌یابد و حد اعلای آن، عدم جرم‌نگاری رفتارهایی است که از منظر عموم جامعه ناقض وجدان جمعی و نظم عمومی نیست و حکومت خود را در ایجاد محدودیت، بی‌قید و شرط نمی‌داند و از سوی دیگر، شکل‌گیری راهبرد سنجیده دولت‌های ملتزم به کرامت انسانی است که در قالب تدابیر اجتماعی جهت پیشگیری از جرم تبیین می‌شود.

اساساً آن دسته از تدابیر و اقدامات پیشگیرانه که برگرفته از گونه‌های رشدمدار یا جامعه‌مدار است، قرابت چندانی با توسعه کنترل و نظارت فراگیر بر زندگی شهروندان ندارد، اما تکتک جمعیت، شهرنشینی، خیزش فزاینده آمار جرایم، عدم توفیق حداکثری نهادهایی مثل خانواده و مدرسه، پیدایش جرایم نوظهور و... موجب گرایش به گونه‌های پیشگیرانه وضعی می‌شود که خواه‌ناخواه با بسط حوزه کنترل افراد جامعه، ملازمت خواهد داشت. اگرچه به نظر می‌رسد بحران اقتصادی و رویارویی دولت‌ها با جرایم تروریستی و سازمان‌یافته نیز در استقبال از پیشگیری موقعیت‌مدار بی‌تأثیر نبوده است (دارابی و نجفی توانا، ۱۳۹۵، ص ۲۰۱ - ۲۰۲). با این حال، در یک دولت قانون‌مدار که هدف پیشگیری از جرم نمی‌تولند اعمال هرگونه اقدام و تدابیر پیشگیرانه را توجیه نماید، رعایت آن دسته از حقوق افراد که امروزه در نسل‌های مختلف حقوق بشر گنجانده شده است، برای پیشگیری از جرم و دستیابی به جامعه‌ای عاری از بزهکاری ضروری می‌نماید.

حقوق پیشگیری و صیانت از آزادی‌های مشروع شهروندان

به‌موجب ماده یک اعلامیه جهانی حقوق بشر «تمامی افراد بشر، آزاد به دنیا می‌آیند و از لحاظ حیثیت و حقوق با هم برابرند...». همچنین به‌موجب ماده ۱۴ اعلامیه حقوق شهروندان فرانسه «آزادی، عبارت است از انجام هر کاری که به دیگری آسیب نرساند. بدین ترتیب، اعمال حقوق طبیعی هر فرد انسان، حد و مرزی جز آنچه که بهره‌مندی دیگر اعضای جامعه را از این حقوق تأمین کند، ندارد. این حد و مرزها را قانون معین می‌کند». بدین ترتیب، اگر آزادی را حقی بدانیم که به‌موجب آن، افراد بتوانند استعدادها و توانایی‌های طبیعی خود را به کار اندازند، مشروط بر آنکه آسیب یا زیانی به دیگران وارد نسازند، می‌توان ادعان داشت که در نظام‌های دموکراتیک، قدرت سیاسی در آزادی مردم نهفته است و حکام از طریق آرای آزاد عمومی، نمایندگی مردم را بدست می‌آورند. در چنین حالتی است که حکام مردمی، در اعمال قدرت سیاسی باید حقوق طبیعی، آزادی و استقلال مردم را محترم شمارند.

برعکس، در نظام‌های استبدادی که مبتنی بر تفوق و سیطره حاکم بر مردم است، اهالی کشور فاقد آزادی و اختیار لازم می‌باشند. بدیهی است در چنین حالتی، طرح آزادی عنوان بیهوده‌ای خواهد بود (هاشمی، ۱۳۹۱، ص ۲۱۴). از این رو، یکی از موضوعاتی که در فرآیند پیشگیری از جرم لازم است مورد توجه قرار گیرد، محدود کردن دخالت قدرت عمومی و تعریف حوزه‌ای از زندگی است که می‌بایست سامان‌یافتن آن فارغ از دخالت دولت، به افراد واگذار شود. این مهم در راهبرد متولیان سیاست جنایی با مدل مردم‌سالار در خصوص طراحی برنامه‌ها و اقدامات پیشگیرانه نیز به‌عنوان یک اولویت محسوب شده است؛ به گونه‌ای که حتی در شرایط فوق‌العاده نظیر جنگ یا بحران داخلی نیز حد و مرزهای اقدامات پیشگیرانه، با توجه به لزوم حفظ کرامت انسان‌ها مشخص شده است، چنانکه به‌موجب بند یک از ماده یک میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی «هرگاه یک خطر عمومی استثنایی، موجودیت ملت را تهدید کند و این خطر رسماً اعلام شود، کشورهای طرف این میثاق می‌توانند تدابیر خارج از الزامات مقرر در این میثاق را به‌میزانی که وضعیت مربوطه حتماً ایجاب می‌کند اتخاذ نمایند، مشروط بر اینکه تدابیر مزبور با سایر الزاماتی که بر طبق حقوق بین‌الملل به‌عهده دارند، مغایرت نداشته باشد و منجر به تبعیضی منحصرأ بر اساس نژاد، رنگ، جنس، زبان، اصل و منشاء مذهبی یا اجتماعی نشود». از این رو، می‌توان حقوق پیشگیری را حافظ حقوق و آزادی‌های مشروع شهروندان حتی در شرایط بحرانی دانست.

تفوق راهبرد پیشگیری غیرکیفری از منظر آموزه‌های اسلامی

اسلام به‌عنوان یک مکتب، در سیاست جنایی خود علاوه بر پرداختن به اقدامات واکنشی و کیفری در راستای مقابله با جرایم، برای اقدامات کنشی پیشگیرانه نیز اهمیت ویژه‌ای قائل بوده و در واقع، استراتژی اصلی و اولیه خود را بر سیاست‌های غیرکیفری بنا نهاده و تدابیر کیفری را به‌عنوان آخرین راهکار مقابله با مجرمان در نظر گرفته است، چنانکه پیامبر اسلام (ص) فرموده‌اند: «تا آنجا که می‌توانید مجازات‌ها را از مسلمین دفع کنید»^۳ (محمدی ری‌شهری، ۱۳۸۶، ج ۱۲، ص ۴۱۶ - ۴۱۷). امیرالمؤمنین علی (ع) نیز پس از بیعت مردم با ایشان و تقاضای گروهی از صحابه برای به‌کیفر رساندن شورشیان بر ضد عثمان، ضمن فراخواندن آنان به حفظ آرامش، می‌فرماید: «به زودی این مسأله را با مدارا حل می‌کنم تا وقتی که مدارا ممکن باشد و هرگاه چاره‌ای نیابم، آخرین دوا داغ نهادن است»^۴ (نهج‌البلاغه، خطبه ۱۶۸).

در سیاست جنایی اسلام سه مرحله برای مبارزه علیه بزهکاری وجود دارد که مکمل یکدیگرند و عبارتند از: مرحله اول، قبل از تصمیم قطعی به ارتکاب جرم می‌باشد. سیاست جنایی در این مرحله با تدابیر اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی به‌دنبال ایجاد جامعه‌ای سالم است، به صورتی که تصمیم به ارتکاب جرم در ذهن افراد شکل نگیرد. مرحله دوم، پس از تصمیم قطعی فرد به ارتکاب جرم و قبل از تحقق عمل مجرمانه است. چنانچه شیوه‌های مرحله اول مؤثر واقع نشود، راه‌حلی‌هایی به‌کار گرفته می‌شود تا شخص مصمم نتواند تصمیم خود را عملی کند. در این مرحله باید شیوه‌هایی به‌کار گرفته شود که وقوع عمل مجرمانه را دشوار و یا ناممکن سازد. مرحله سوم، مربوط به پس از اجرای هدف مجرمانه و تحقق بزهکاری است که به سزادهی و بازسازی مجرمین می‌پردازد. بنابراین، در آموزه‌های اسلامی، راهکارهای پیشگیری اجتماعی و مقابله با ریشه‌های فساد از طریق تربیت و فرهنگ‌سازی در اولویت قرار دارد (میرخلیلی، ۱۳۹۴، ص ۳۰۸).

۳. «ادعوا الحُدودَ عَنِ الْمُسْلِمِينَ مَا اسْتَطَعْتُمْ»

۴. «وَسَامَسِكُ الْأَمْرَ مَا اسْتَمْسَكَ وَ إِذَا لَمْ أَجِدْ بُدْءَ فَأَخِرُ الدَّوَاءِ الْكَيُّ»

در کنار توجه به مباحث تربیتی فردمدارانه، توصیه و تأکید بر امر به معروف و نهی از منکر به عنوان راهکار کنشی جامعه‌مدار جهت مقابله با عوامل جرم‌زای محیطی، بخش دیگری از تدابیر پیشگیرانه آموزه‌های اسلامی را تشکیل می‌دهد. در مکتب فقهی، گاهی از امر به معروف و نهی از منکر با عنوان دفاع اجتماعی در مقابل دفاع مشروع یاد شده است. امام محمدباقر (ع) در خصوص تأثیر پیشگیری اجتماعی و مشارکت جامعه مدنی در ایجاد امنیت و آرامش، فرموده‌اند: «اجرای امر به معروف و نهی از منکر موجب امن شدن راه‌ها، رونق تجارت‌ها، حلال بودن کسب‌ها، آباد بودن زمین، گرفتن حق از دشمنان و قوی‌تر شدن حکومت‌ها می‌شود» (عابدزاده، ۱۳۹۸، ص ۱۸۸).

حقوق پیشگیری از جرم، قربانی سیاست جنایی امنیت‌مدار

در تعریف امنیت و امنیت‌گرایی گفته شده است: «امنیت به معنای فقدان عوامل تهدیدکننده فرد به لحاظ جسمانی و روانی و همچنین نبودن عوامل از بین برنده نظم است» (پاک‌نهاد، ۱۳۸۸، ص ۱۶۸) و «امنیت‌گرایی، در اصطلاح یعنی مبتنی کردن قواعد و مقررات حقوق کیفری بر حاکمیت امنیت، اگرچه به قیمت شکسته شدن عدالت و نگذاشتن پایه احقاق حق بر مساوات و عدم توجه به حقوق متهم تمام شود». همچنین در اصطلاح حقوقی، امنیت‌گرایی عبارت است از «فدا کردن برخی از حقوق متهمان و مجرمان به منظور حاکمیت امنیت» (مندنی و آشوری، ۱۳۹۷، ص ۱۸۸). همچنین امنیت‌گرایی را راهبردی می‌دانند که نفوذ آن در عرصه سیاست جنایی، با همپوشانی موازین حقوق بشری و نقض حریم خصوصی و منزلت انسان‌ها همراه است (مندنی و آشوری، ۱۳۹۷، ص ۱۸۳). در این شرایط، برنامه‌ریزی سیاست جنایی بر مبنای افزایش جرایم و به تبع آن، افزایش بزه‌دیدگی با نفع هرگونه اغماض در قبال بزهکاری تنظیم گردیده و اولویت خود را از ایجاد رفاه و حمایت از افراد جامعه، به برقراری نظم و امنیت از طریق افزایش مسئولیت‌پذیری، توسعه و ترجیح شیوه‌های سرکوبگرانه پدیده‌های جنایی و بهره‌مندی از گونه‌های پیشگیری کیفری یا موقعیت‌مدار متمرکز می‌سازد (دارابی، ۱۳۹۶، ص ۱۵۰). از این رو، گفتمان قدیمی عواهل اجتماعی جرم با اصطلاحات نوینی همچون شاخصه‌های ریسک، هزینه جرم و... جایگزین شده است که نشان‌دهنده رویکرد نتیجه‌محوری در عرصه جرم‌شناسی است (Garland, ۲۰۰۲, p. ۱۸۹).

ایجاد حس امنیت یا عدم امنیت، توسط دولت‌ها و از طریق رسانه‌ها که قادر هستند با کارکردهای منفی سلامت فکری اعضای جامعه را تهدید کنند، صورت می‌گیرد، چرا که رسانه منبع اصلی کسب اطلاعات در زندگی روزمره افراد است (Maclatghie, ۱۹۸۷, p. ۵۷). افزایش حس ترس و توسعه امنیت‌گرایی موجب به محاق رفتن حقوق پیشگیری از جرم و زیرپا گذاشتن حقوق بنیادین افراد به بهانه محافظت از آنان در برابر جرایم خواهد شد. از سویی، پیشگیری موقعیت‌مدار نیز در تقابل با امنیت روانی شهروندان قرار می‌گیرد. در مورد اصول اخلاقی‌ای که در پیشگیری از جرم باید رعایت گردد، گفته شده است که باید امکان به‌کارگیری ابزارهای پیشگیری از جرم برای تمام افراد جامعه وجود داشته باشد و نیز تقسیم مسئولیت به گونه‌ای باشد که تمام بخش‌های اجتماع در امر پیشگیری سهیم باشند و نهایتاً آنکه احترام و پاسداشت حقوق و آزادی‌های فردی در این مسیر از نظر دور نماند (Flosen & Clark, ۱۹۹۷, p. ۱۹۹). سازوکارهای پیشگیری وضعی، از پتانسیل نقض حقوق و آزادی‌های بنیادین شهروندان برخوردار است، چرا که احترام به خلوت و حریم خصوصی افراد که از حقوق بنیادین آن‌ها به شمار می‌آید ممکن است در فرآیند این نوع از پیشگیری، نادیده گرفته شود. به‌طور مثال، به‌موجب ماده ۱۷ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی، مداخله در زندگی خصوصی افراد از طریق انواع مراقبت ممنوع است.

همچنین به موجب ماده ۸ کنوانسیون اروپایی حقوق بشر، حق احترام به حریم خصوصی و زندگی شخصی، مسکن و مکاتبات افراد شناسایی شده و تنها به منظور تأمین امنیت ملی، ایمنی افراد، سلامت همگانی یا رفاه اقتصادی کشور، پیشگیری از جرم و بی‌نظمی یا حفظ اخلاقیات، حقوق و آزادی‌های دیگران به شرط مطابقت با قانون و همچنین ضرورت در یک جامعه دموکراتیک، قابل مداخله خواهد بود. مراقبت و عمل مثبت، ضبط یا انتشار تصویر یک شخص که در یک محل خصوصی قرار دارد، بدون رضایت وی، صدمه به زندگی خصوصی است. دوربین‌های مراقبت ویدئویی، در واقع نماینده مقامات تضمین‌کننده نظم و امنیت، در محل استقرار می‌باشند و افق‌های تازه‌ای را برای مقامات و مسئولین در پیشگیری از تعرض به اشخاص و اموال گشوده‌اند، اما این فناوری امنیتی به موازات توسعه، موجب دغدغه خاطر شهروندان شده است (ابراهیمی، ۱۳۸۷، ص ۱۱۴). لذا نصب نظام‌مند دوربین‌ها در مکان‌های جرم‌خیز و حساس شهر و استفاده حداقلی از دوربین‌های مراقبتی، با حفظ حقوق بنیادین شهروندان ملازمه دارد، این در حالی است که برخی دولت‌ها با هدف کنترل و سرکوب مؤثر، استفاده از این فناوری را در سطح شهر به شدت افزایش داده‌اند.

حدود و ثغور امنیت‌مداری در آموزه‌های اسلامی

علی‌رغم تفوق پیشگیری اجتماعی در آموزه‌های اسلامی، مکتب اسلام از تدابیر کنش‌ی موقعیت‌مدار نیز غافل نبوده و آموزه‌هایی در منابع اسلامی موجود است که به آنچه امروزه تحت عنوان پیشگیری وضعی یاد می‌شود، بسیار نزدیک می‌باشد. پیشگیری وضعی با تعبیری نظیر دفع منکر، سد ذرایع و حرمت مقدمه حرام، در منابع فقهی قرابت دارد. به طور مثال، به نظر آیت‌الله خویی معنای دفع منکر، ناتوان کردن مرتکب از انجام عمل مجرمانه در خارج است، خواه به اختیار خود دست از عمل مجرمانه بکشد یا نتولند آن را انجام دهد (خویی، ۱۳۷۵، ج ۱، ص ۱۸۱). از نظر امام خمینی اگر پیشگیری از جرم، متوقف به ورود به منزل یا ملک مجرم و یا تصرف در اموال وی مانند محل سکونت و زندگی او باشد، جایز است در صورتی که جرم در حال وقوع، از امور مهمی باشد که خداوند به هیچ عنوان راضی به انجام آن نیست نظیر قتل نفس و نیز بیان داشته‌اند که نزدیک‌تر به قواعد فقهی آن است که دفع منکر و بازداشتن از کاری که منشاء فساد باشد، واجب است (میرخلیلی، ۱۳۹۰، ص ۱۰۳). بنابراین دفع منکر صرفاً مربوط به زمان قبل از وقوع منکر بوده و به معنای عاجز کردن و ناتوان ساختن فاعل پیش از ارتکاب منکر است و به وظیفه مسلمانان در جلوگیری از تحقق بزه اشاره می‌کند.

بنابر قول علمای اهل سنت، ذریعه، راه و وسیله رسیدن به هر چیزی است اعم از آنکه مشروع و مجاز باشد یا ممنوع و غیرمجاز. همان‌گونه که تأمین وسیله رسیدن به واجب، واجب است، تأمین وسیله رسیدن به حرام هم حرام است. سد ذرایع در حالت اخیر، به معنای ممنوع کردن یک امر مجاز است تا وسیله ارتکاب امر غیرمجاز دیگری قرار نگیرد. در روایتی از پیامبر (ص) آمده است: «کسی از شما با اسلحه به برادرش اشاره و نشانه‌گیری نکند. او نمی‌داند شاید شیطان در دست او قرار بگیرد (و تیر را رها کند) و وی در حفره‌ای از آتش قرار بگیرد» (بخاری، ۱۴۱۴ق، ج ۶، ص ۲۵۹۱). در اینجا، شوخی کردن با اسلحه اگرچه ممکن است به حادثه‌ای منجر نشود، ولی برای جلوگیری از آسیب رساندن به دیگران منع شده است. در فقه امامیه اگرچه به سد ذرایع اشاره نشده و به عنوان یک قاعده کلی مورد پذیرش قرار نگرفته است، با این وجود، حرمت مقدمه حرام به این مفهوم نزدیک می‌باشد؛ به این معنا که هرگاه رابطه دو چیز به گونه‌ای باشد که وجود یکی از آن‌ها متوقف بر دیگری باشد، متوقف را "ذی‌المقدمه" و دیگری را "مقدمه" گویند.

بنابراین، مقدمه چیزی است که امر دیگری بر آن متوقف باشد و منظور از مقدمه حرام نیز همان امری است که برای تحقق عمل حرام، در ابتدا اجرای آن لازم است؛ هرچند حرمت مقدمه حرام به عنوان یک قاعده کلی مورد پذیرش نیست، اما اگر مصداقی از تجری باشد، شکی در حرمت آن نیست. بنابراین اگر فروختن انگور به قصد ساختن خمر به وسیله مشتری باشد، از باب تجری حرام است (نجفی خوانساری، ۱۴۱۸ق، ج ۱، ص ۴۰). بنابراین، مصادیق مقدمه حرام در صورتی که همراه با سوءنیت یعنی قصد محقق ساختن حرام صورت پذیرد، از طرف مخالفان قاعده سد ذرایع نیز حرام شمرده شده است. در روایتی از امام صادق (ع) درخصوص پیشگیری وضعی که منجر به ناتوان ساختن فاعل از ارتکاب جرم (برخلاف میل و اراده او) شود، آمده است: «فردی از تمایل مادرش به رابطه نامشروع، به پیامبر اکرم (ص) اطلاع می‌دهد و ایشان می‌فرماید که مادرت را حبس کن و چون آن مرد می‌گوید از حبس نتیجه‌ای حاصل نشده، پیامبر (ص) می‌فرماید مادرت را با بند منع کن، زیرا بهترین کاری که در حق مادرت می‌توانی انجام دهی، منع کردن وی از ارتکاب محرمات است»^۵ (حرّعاملی، ۱۳۸۷، ج ۱۸، ص ۴۱۴ - ۴۱۵). بنابراین، سیاست جنایی اسلام علاوه بر توجه به مقابله با ریشه‌های فساد و پیشگیری اجتماعی، از برخوردهای کنشی موقعیت‌مدار نیز غافل نبوده است و در جایی که ظرفیت جنایی بالایی در فرد وجود داشته باشد به طوری که حالت خطرناک خود را آشکار سازد، تدابیر محدودکننده آزادی در راستای پیشگیری وضعی پذیرفته شده است. درخصوص نقش شرایط پیش جنایی در تحقق جرایم، پیامبر گرامی اسلام (ص) در روایتی در مورد حرمت شرب خمر به جز شارب آن، نه گروه دیگر از اعضای جامعه را هم که پیش از ارتکاب فعل حرام در ایجاد شرایط تحقق گناه یا همان شرایط پیش جنایی نقش داشته‌اند، لعن نموده‌اند^۶ (قربانی لاهیجی، ۱۳۸۴، ج ۱۱، ص ۴۷).

امنیت‌مداری و لزوم حفظ کرامت انسانی در آموزه‌های اسلامی

احترام به کرامت انسانی که از حقوق بنیادین بشر می‌باشد، در شریعت اسلام مورد حمایت قرار گرفته است. برخلاف دیدگاه مکتب اثباتی که گروهی از انسان‌ها را فاقد کرامت ذاتی دانسته و با تعبیری همچون مجرم مادرزاد و میکروب اجتماع از آن‌ها یاد می‌کند، از نگاه آموزه‌های اسلامی، خداوند به همه فرزندان حضرت آدم کرامت ذاتی بخشیده است^۷ (اسراء، ۷۰) و روح خدایی در آنان دمیده شده، به همین دلیل مسجود ملائک قرار گرفته‌اند^۸ (حجر، ۲۹). پیامبر اسلام (ص) نیز هدف بعثت خود را رساندن افراد بشر از این کرامت ذاتی به درجات بالای کرامت اکتسابی بیان داشته‌اند و هیچ‌گاه کافر و مؤمن در دیدگاه اسلام از شأن و کرامت اکتسابی برابر برخوردار نخواهند بود. چنانکه امام صادق (ع) جایگاه و حرمت مؤمن را از کعبه بالاتر دانسته‌اند^۹. بنابراین، افراد حتی اگر مسلمان نباشند، دارای کرامت ذاتی هستند.

۵. «جاء رجل إلى رسول الله (ص) فقال: إن أُمِّي لا تدفع يد لأمس فقال: فحبسها، قال: قد فعلت، قال: فامنع من يدخل عليها، قال: قد فعلت، قال: قيدها فانك لا تبرها بشيء أفضل من أن تمنعها من محارم الله عزوجل».

۶. «لعن رسول الله (صلى الله عليه وآله وسلم) في الخمر عشرة: غارسها و حارسها و عاصرها و شاربها و ساقبها و حاملها و المحمولى إليه و بايعها و مشتريها و أكل ثمنها».

۷. «وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبُرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا».

۸. «فَإِذَا سَوَّيْتَهُ وَنَفَخْتَ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعْوَاهُ مِنَ السَّاجِدِينَ».

۹. «الْمُؤْمِنُ أَعْظَمُ حُرْمَةً مِنَ الْكَعْبَةِ».

در متون اسلامی، جلوه‌های مهمی از این حق به تصویر کشیده شده است که در رأس آن‌ها رحمت است. همان‌طور که رحمت الهی بر همه موجودات و به‌ویژه انسان‌ها سایه گسترده است، حاکم اسلام نیز باید مظهر رحمت الهی و حافظ کرامت انسانی و مقام و منزلت افراد جامعه باشد (حاجی‌ده‌آبادی، ۱۳۹۷، ص ۱۱۳). در فقه اسلامی علاوه بر مال و جان، آبروی افراد نیز دارای احترام است و کسی نمی‌تواند به استثنای مواردی که شریعت تعیین نموده است، متعرض آبروی خود یا دیگران شود. براساس قاعده «لاضرر و لااضرار فی الاسلام» به‌عنوان یک قاعده فقهی عام که به‌منظور حفظ حقوق همه انسان‌ها و تنظیم روابط اجتماعی و جلوگیری از اخلال در نظم جامعه تشریح شده است، ضرر رساندن به کرامت انسان‌ها نیز ممنوع است.

در مورد معنای ضرر و ضرار، نظرات مختلفی بین فقها مطرح شده است. به‌طور مثال، از نظر امام خمینی از حدیث لاضرر دو نکته استفاده می‌شود: تحریم آسیب مالی و جانی به دیگران و ممنوعیت ایجاد فشارهای روحی و به‌وجود آوردن تنگنا و سختی برای دیگران و اینکه در مورد زیان‌های مادی واژه "ضرر" و در مورد زیان‌های معنوی واژه "ضرار" استعمال می‌شود. از نظر شهید صدر، ضرر در معنای نقص، یا در نفس است یا در مال و یا در آبرو که در مورد آبرو باید با تعبیری عام‌تر استفاده شود و آن کرامت و آبرو است؛ بنابراین هرگونه کاستی در هرکدام از این موارد (جان، مال، آبرو و کرامت) پیش بیاید، بدون هیچ اشکالی ضرر محسوب می‌شود (غفوری چرخابی و قدرتی، ۱۳۹۷، ص ۲۸۹).

در مجموع می‌توان گفت هرچند در مورد نفس و مال، کلمه ضرر استعمال شایع‌تری دارد و در مورد فقدان احترام و حفظ آبرو کمتر مورد استفاده قرار می‌گیرد، قاعده فوق هم جنبه مادی و هم جنبه معنوی زیان‌های وارده را در بر می‌گیرد. بنابراین با توجه به اهمیت و تأکید بر کرامت انسانی در آموزه‌های اسلامی که شامل صیانت از جان، مال و آبروی افراد می‌شود و نیز براساس قاعده فقهی لاضرر، احترام به جان و مال و آبروی افراد در تدابیر پیشگیرانه کنشی لازم است، چرا که ضرر در این قاعده، هم ضرر مادی و هم ضرر معنوی را شامل می‌شود و خدشه‌دار کردن حیثیت و کرامت انسان‌ها در راستای پیشگیری کنشی از جرم، با قاعده لاضرر منافات داشته و مورد تأیید شریعت اسلام نخواهد بود.

امنیت‌مداری و احترام به حریم خصوصی افراد در آموزه‌های اسلامی

حریم خصوصی، محدوده‌ای از زندگی شخص است که به‌وسیله قانون و عرف تعیین شده و ارتباطی با عموم ندارد، به‌نحوی که دخالت دیگری در آن، ممکن است باعث جریحه‌دار شدن احساسات شخص یا تحقیر وی نزد دیگران به‌عنوان موجود انسانی شود (رحمدل، ۱۳۸۴، ص ۱۲۰). احترام به حریم خصوصی افراد اعم از حریم خصوصی جسمانی، حریم خصوصی مکانی و حریم خصوصی اطلاعات و ارتباطات، از جمله مصادیق حقوق بنیادین بشر محسوب می‌شود که انتظار می‌رود دولت‌ها در تدابیر سیاست‌جنایی خود، بر رعایت آن اهتمام ویژه داشته باشند. در آموزه‌های اسلامی که برگرفته از قرآن و سیره پیامبر (ص) و اهل بیت (ع) است، حفظ حریم خصوصی اشخاص هم مسئولیت تک‌تک افراد جامعه و هم مسئولیت زمامداران دولت اسلامی است و نقض این حریم علاوه بر جزای اخروی، کیفر دنیوی نیز به همراه خواهد داشت.

در این خصوص، آیات و روایات فراوانی موجود است. تحریم صریح ورود بدون اجازه به منازل و خلوتگاه افراد در کلام الله، از آشکارترین نمونه‌های حمایت مکتب اسلام از حریم خصوصی افراد است، به طوری که خداوند متعال می‌فرماید: «ای اهل ایمان، هرگز به هیچ خلنه‌ای مگر خلنه‌های خودتان، تا با صاحبش آنس و اجازه ندارید، وارد نشوید»^{۱۰} (نور، ۲۷ - ۲۸). بنابراین ورود به حریم خصوصی افراد، موقوف به استیناس و معرفی خود به اهل منزل و استیذان و کسب اجازه از صاحبخانه شده است. همچنان که سیره پیامبر اسلام (ص) آن بود که حتی برای ورود به منزل دختر خود، حضرت فاطمه (س)، هیچ‌گاه بدون سلام و کسب اجازه اقدام نمی‌کردند (خواجه پیری، ۱۳۹۶، ص ۱۹۸). ممنوعیت تجسس در زندگی دیگران نیز از مهم‌ترین موضوعاتی است که در راستای حمایت از حریم خصوصی افراد، در قرآن آمده است، چنانکه خداوند متعال می‌فرماید: «ای اهل ایمان، از بسیار پندارها در حق یکدیگر اجتناب کنید که برخی ظن و پندارها معصیت است و نیز هرگز (از حال درونی هم) تجسس نکنید»^{۱۱} (حجرات، ۱۲). بنابراین، خداوند مردم را از هرگونه کنجکاوی در امور پنهانی و زندگی شخصی افراد منع کرده است.

امیرالمؤمنین علی (ع) در نامه خود به مللک اشتر که به عهدنامه مللک مشهور است، می‌فرماید: «از رعیت، آنان را که عیب‌جو ترند از خود دور کن، زیرا مردم عیوبی دارند که رهبر هر امت در پنهان داشتن آن، از همه سزاوارتر است... پس هیچ‌گاه درصدد کشف عیوب پنهانی نباش، چون تو تنها مسئول پاک‌سازی جامعه از انحرافات و گناهان علنی می‌باشی و خداوند در مورد لغزش‌های پنهانی، به داوری خواهد نشست»^{۱۲} (نهج البلاغه، نامه ۵۳). امام صادق (ع) به نقل از پیامبر گرامی اسلام (ص) می‌فرماید: «درباره لغزش‌های مؤمنین تجسس و جست‌وجو نکنید، چون هرکس لغزش‌های برادران مؤمن خود را پی‌جویی و تجسس کند، خداوند نیز لغزش‌های وی را پی‌جویی خواهد کرد و او را بی‌آبرو و رسوا خواهد ساخت، هر چند که درون خانه‌اش باشد»^{۱۳} (کلینی، ۱۳۸۸، ص ۳۷۹). براساس آنچه که از آیات و روایات استفاده می‌شود، هیچ فردی حق دخالت و تصرف در امور زندگی دیگران را ندارد و از طرفی، حفظ آبرو و اسرار مسلمانان واجب است. بنابراین تجسس از مسائل خصوصی افراد جایز نیست؛ زیرا مراقبت و تجسس از غیر، علاوه بر آنکه دخالت و تصرف در امور دیگران است، موجب انتشار اسرار و از بین رفتن اعراض مسلمین می‌شود.

تجسس در حریم شخصی افراد، گاه به صورت استراق سمع یا استراق بصر است. استراق، از مصدر سرقت و در اصطلاح به معنای کاری را پنهانی و دزدانه انجام دادن است. استراق سمع و بصر، به‌موجب آموزه‌های اسلامی حرام است و قبیح و زشتی آن تا حدی است که پیامبر اکرم (ص) می‌فرماید: «برای هر عضوی از آدمی سهمی از زنا است، زنا چشم نگاه کردن، زنا پا راه رفتن و زنا گوش‌ها شنیدن است»^{۱۴} (محمدی ری‌شهری، ۱۳۸۷، ج ۱، ص ۵۵۴ - ۵۵۵). بنابراین گوش دادن و نگاه کردن حرام، هم می‌تواند مصداقی از بی‌عفتی و هم مصداقی از تجسس باشد که هر دو حالت آن، به‌موجب شریعت اسلام

۱۰. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّى تَسْتَأْذِنُوا وَتَسَلِّمُوا عَلَىٰ أَهْلِهَا ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ فَإِن لَّمْ تَجِدُوا فِيهَا أَحَدًا فَلَا تَدْخُلُوهَا حَتَّىٰ يُؤْذَنَ لَكُمْ وَإِن قِيلَ لَكُمْ ارْجِعُوا فَارْجِعُوا هُوَ أَزْكَىٰ لَكُمْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ»

۱۱. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَلَا تَجَسَّسُوا».

۱۲. «وَلِيَكُنْ أَعْيُنُكُمْ مِّنْكُمْ، وَأَنْتُمْ تُؤْمِنُونَ، فَالْمَعَانِبُ النَّاسِ؛ فَإِن فِي النَّاسِ عِيُوبًا أَلْوَالِي أَوْ حَقٌّ مِّنْ سَرَّهَا».

۱۳. «لَا تَطْلُبُوا عَثْرَاتِ الْمُؤْمِنِينَ، فَإِنَّهُنَّ مَن تَتَّبِعُ عَثْرَاتِ أَخِيهِ، تَتَّبِعُ اللَّهُ عَثْرَاتِهِ، وَمَنْ تَتَّبِعِ اللَّهُ عَثْرَاتِهِ يَفْضَحْهُ وَلَوْ فِي جُوفِ بَيْتِهِ».

۱۴. «عَلَىٰ كُلِّ نَفْسٍ مِّنْ بَنِي آدَمَ كُتِبَ حَظٌّ مِّنَ الزَّنَا أَدْرَكَ ذَلِكَ لَا مَحَالَةَ، فَالْعَيْنُ زِنَاهَا النَّظَرُ، وَالرَّجُلُ زِنَاهَا الْمَشْيُ، وَالْأُذُنُ زِنَاهَا الْاسْتِمَاعُ».

حرام است. همچنین، ایشان در خصوص عذاب اخروی استراق سمع فرموده‌اند: «کسی که به سخنان قومی گوش دهد، در حالی که آنان راضی نیستند، در قیامت به گوش او سرب گذاخته ریخته می‌شود»^{۱۵} (حویزی، ۱۳۷۳، ج ۵، ص ۹۳). در این حدیث شریف، یکی از راه‌های تجسس یعنی استماع به اقوال دیگران، نهی شده و دلالت بر این دارد که دخالت در حیطه شخصی افراد نه تنها مذموم خود آن‌ها است، بلکه خداوند متعال هم آن را مذموم می‌شمارد؛ زیرا در انتهای حدیث، مجازات شدید اخروی برای آن ذکر شده است. خداوند در خصوص استراق بصر، خطاب به پیامبر (ص) می‌فرماید: «خداوند از خیانت چشم‌ها و آنچه دل‌ها مخفی می‌کنند، آگاه است»^{۱۶} (غافر، ۱۹). مراد از این آیه، گناهی است که برای دیگران آشکار نباشد و از آنان پوشیده باشد. خیانت چشم‌ها موارد مختلفی دارد، از جمله: نگاه‌های مخفیانه و استراق بصر نسبت به زنان، اشاراتی با چشم به منظور تحقیر یا عیب‌جویی از دیگران، اشاراتی که مقدمه توطئه‌ها و نقشه‌های شیطانی است، نگاه برای تشویق به فساد و نگاه‌های تجسس‌گرانه در زندگی مردم.

از امام صادق (ع) درباره آیه «یَعْلَمُ خَائِنَةَ الْأَعْيُنِ» پرسیدند، حضرت فرمود: «یعنی آیا ندیده‌ای که گاهی شخصی چیزی را طوری نگاه می‌کند که گویا به آن نظر نمی‌کند! این است خیانت چشم‌ها»^{۱۷} (ابن بابویه، ۱۳۷۷، ج ۲، ص ۳۳۵). در این آیه، مراد از «خائنة الاعین» نگاه دزدانه و نگاه بسیار سریع خائنه است، چرا که خداوند هم علم به نگاه خائنه دارد و هم به آنچه در سینه گنهکاران است، آگاه می‌باشد. همچنین پیامبر اکرم (ص) در خصوص حرمت استراق بصر فرموده‌اند: «هر کس به نوشته برادر دینی اش بدون اذن او نگاه کند، گویی به آتش نگاه می‌کند»^{۱۸} (نوری، ۱۴۰۸، ج ۹، ص ۱۵۹). از این حدیث شریف استنباط می‌شود که استراق بصر، در اسلام مورد مذمت قرار گرفته و کیفر اخروی خواهد داشت.

با توجه به آیات و روایات فوق مشخص می‌شود که ابعاد خصوصی زندگی انسان‌ها به شدت مورد حمایت مکتب اسلام بوده و نقض این حریم، با ضمانت اجراهای اخروی و دنیوی همراه است. با این وجود، سهمی از پیشروی در حریم خصوصی افراد، بر مبنای عقلانیت و منطقی بودن مورد حمایت قرار گرفته است، چرا که براساس مبانی اسلامی، احکام تابع مصالح و مفاسد بوده و علت ممنوعیت نقض حریم خصوصی، مصلحت رعایت حق خلوت و آزادی، حفظ آبرو و هویت اجتماعی و احترام به کرامت افراد است. با این حال، در برخی موارد به دلیل وجود مصلحت‌های مهم‌تر فردی یا اجتماعی و از باب تواضع، حکمی که اهمیت بیشتری دارد مقدم می‌شود و به عبارتی، پیشروی در حریم خصوصی افراد به جهت حفظ آن مصالح، مجاز دانسته می‌شود. در همین خصوص، روایتی از امام صادق (ع) است که تجسس از آنچه غرض عقلایی بر آن بار نباشد را از مصادیق جهل می‌داند: «نادانی در سه چیز است: دوست عوض کردن، مخالفت کردن بدون دلیل و برهان و پرس‌وجو از چیزهای بی‌بهره»^{۱۹} (محمدری شهری، ۱۳۸۷، ج ۱، ص ۲۷۶ - ۲۷۷).

از منظر فقه اسلامی، جاسوسی علیه مخالفان و دشمنان حکومت اسلامی و نیز مراقبت و زیرنظر داشتن اعمال مأموران و کارگزاران حکومتی به دلیل وجود غرض عقلایی و منفعت اجتماعی آن، مشروع و مورد تأکید است. البته به موجب آیه شریفه

^{۱۵}. «وَمَنْ اسْتَمَعَ إِلَى حَدِيثِ قَوْمٍ وَهُمْ لَهُ كَارِهُونَ يُصَبُّ فِي أُذُنَيْهِ الْأَتُّكَ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ قَالَ سُقْيَانُ الْأَتُّكَ هُوَ الرَّصَاصُ».

^{۱۶}. «يَعْلَمُ خَائِنَةَ الْأَعْيُنِ وَمَا تُخْفِي الصُّدُور».

^{۱۷}. «ألم تر الرجل ينظر إلى الشيء و كأنه لا ينظر فذلك خائنة الاعين».

^{۱۸}. «من نظر في كتاب أخيه بغير إذنه، فكأنما ينظر في النار».

^{۱۹}. «الجهل في ثلاث: في تبدل الإخوان، والمنابدة بغير بيان، والتجسس عما لا يعني».

«مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ» (فتح، ۲۹)، نحوه تجسس کردن در موارد مختلف باید متفاوت باشد، به طوری که تجسس درباره کفار با سخت‌گیری و تندی و تجسس از مأموران حکومتی با ملاحظت و ملاحظت همراه باشد. به طور مثال، امیرالمؤمنین علی (ع) در نامه خود به هلالک اشتر نخعی که به فرمانداری مصر برگزیده شده بود، در خصوص مراقبت و کنترل پنهانی اعمال کارگزاران دولتی می‌فرماید: «سپس رفتار کارگزاران را بررسی کن و جاسوسانی راستگو و وفایه، بر آنان بگمار که مراقبت و بازرسی پنهانی تو از کار آنان، سبب امانتداری و مهربانی با رعایت خواهد بود و از همکاران نزدیکت سخت مراقبت کن و اگر یکی از آنان دست به خیانت زد و گزارش جاسوسان تو هم آن خیانت را تأیید کرد، به همین مقدار گواهی قناعت کرده، او را با تازیانه کیفر کن و آنچه از اموال که در اختیار دارد از او بازپس گیر، سپس او را خوار دار و خیانتکار بشمار و طوق بدنامی به گردنش بیفکن» (نهج البلاغه، نامه ۵۳).

همچنین به گواهی تاریخ، پیامبر (ص) در جنگ‌های خود افرادی را برای جاسوسی از دشمن مأمور می‌کردند. برای مثال، در مورد جنگ احد آورده شده است که چون قریش صبح روز پنجشنبه در دهمین روز خروج از مکه به ذی‌الحلیفه رسید، ابوسفیان همراه اسب‌سواران بیرون آمد و آن‌ها را در وطاء فرود آورد. پیامبر (ص) هم شب پنجشنبه، دو جاسوس به نام انیس و مونس که پسران فضاله بودند را به سوی قریش روانه کرده بود. آن دو در عقیق به قریش برخوردند و همراه ایشان حرکت کردند و هنگامی که قریش در وطاء فرود آمد، آن‌ها خود را به پیامبر رسانده و ایشان را با خبر کردند (واقعی، ۱۳۶۱، ج ۱، ص ۱۵۰).

در واقعه فتح مکه توسط پیامبر (ص) نیز هنگامی که زن جاسوسی در مدینه از طرف حاطب بن ابی بلتعنه مأمور شد تا نامه وی را به دست برخی از اهالی مکه رسانده و آنان را پیش از رسیدن پیامبر، از ماجرا آگاه سازد، در میان راه امیرالمؤمنین (ع) مانع وی شد و نامه را طلب کرد و چون آن زن که نامه را در بافه موهای خود مخفی کرده بود، ممانعت و انکار نمود، حضرت فرمود: «سوگند به خدا، اگر نامه را تسلیم نکنی، سرت را عریان کرده، نامه را می‌گیرم و گردنت را می‌زنم» (مفید، ۱۳۴۶، ج ۱، ص ۵۰). بنابراین، ملاحظه می‌شود که به دلیل جلوگیری از ضربه به لشکر پیامبر اسلام (ص)، تفتیش و گرفتن حجاب از سر زن جاسوس که نقض حریم خصوصی جسمانی است، مجاز دانسته شده است.

به طور کلی، مواردی که ممنوعیت مداخله در امور دیگران استثناء شده، بسیار محدود بوده و به دلیل ضرورت‌های اجتماعی نظیر جمع‌آوری ادله‌ای که برای جلوگیری از پایمال شدن حقوق افراد ضرورت دارد و جاسوسی در زمان جنگ آن گونه که اشاره شد، می‌باشد. بنابراین می‌توان گفت که فقه اسلامی سرشار از احکامی است که بر کرامت انسانی تأکید دارند؛ کرامتی که صیانت از آن موجب رشد و تعالی بشر بوده و تأمین امنیت، رفاه و آسایش شهروندان را زمینه‌ساز حفظ این مهم می‌داند. از این رو، سیاست جنایی اسلام در برخوردهای کنشی مقابله با بزهکاری، همواره بر رعایت شأن و حرمت انسان‌ها تأکید کرده است. حمایت از حریم خصوصی، در سیاست جنایی اسلام از قدمت بسیاری برخوردار است و پیش از آنکه در قالب کنوانسیون‌های دولت‌های غربی مورد تأکید قرار گیرد، در منابع اسلامی مورد توجه بوده است. از سوی دیگر، همان‌طور که ملاحظه شد، استثنایی که در منابع اسلامی بر ممنوعیت مداخله در امور دیگران وارد شده است، بسیار محدود بوده و تنها به دلیل منافع و ضرورت‌های اجتماعی مجاز دانسته شده است.

نتیجه‌گیری

با توجه به خیزش فزاینده جرایم و اثبات ناکارآمدی اقدامات سرکوبگرانه صرف در دهه‌های اخیر، استقبال دولت‌ها از اقدامات کنشی و غیرکیفری جهت پیشگیری از وقوع جرم فزونی یافته است. علی‌رغم تفوق پیشگیری جرم‌شناختی بر اقدامات کیفری، نباید از نظر دور داشت که پیشگیری غیرکیفری نیز چه به جهت ماهیتی و چه به جهت شکلی، نیازمند چارچوب قانونی و تعریف شده‌ای است که حدود و ثغور این اقدامات، نهادهای متولی آن و ضمانت اجرای تخطی از این حدود را روشن سازد. به‌ویژه پیشگیری موقعیت‌مدار که همواره ممکن است دستاویزی برای دولت‌ها قرار گرفته تا با ایجاد احساس ناامنی در شهروندان، به پیشروی در حریم زندگی آنان پرداخته و با افزایش سطح پایش آنان، موجب امنیتی شدن فضای جامعه و نقض حقوق بنیادین افراد شوند. در این میان، وجود حقوق پیشگیری از جرم جهت صیانت از آزادی‌های مشروع افراد در فرآیند پیشگیری کنشی از جرم ضروری می‌نماید. از دیگر سو، دین مبین اسلام نیز ضمن اولویت‌بخشی بر پیشگیری از گناه در برابر مجازات صرف، واجد آموزه‌های ارزشمندی پیرامون حفظ کرامت انسان‌ها و احترام به حریم خصوصی افراد، حین اقدامات پیشگیرانه است که نصب‌العین قرار دادن این آموزه‌ها، ضامن صیانت از حقوق بنیادین شهروندان در فرآیند پیشگیری جرم‌شناختی خواهد بود. از این رو، دستاوردهای پژوهشی مقاله و نوآوری‌های مرتبط با حقوق پیشگیری در پرتو آموزه‌های فقهی، با نتایج تحقیق انطباق عینی دارد.

منابع

- قرآن کریم.
نهج‌البلاغه.
- ابراهیمی، شهرام (۱۳۸۷). *پیشگیری از جرم در چالش با موازین حقوق بشر*. رساله دکتری حقوق کیفری و جرم‌شناسی. تهران: دانشکده حقوق، دانشگاه تهران.
- ابن بابویه، محمد بن علی (۱۳۷۷). *متن و ترجمه معانی الأخبار*. مترجم عبدالعلی محمدی شاهرودی؛ مصحح علی اکبر غفاری. تهران: دارالکتب الاسلامیه، چاپ سوم، ج ۲.
- اعلامیه جهانی حقوق بشر ۱۹۴۸.
- اعلامیه حقوق شهروندان فرانسه ۱۷۸۹.
- بخاری، محمد بن اسماعیل (۱۴۱۴ق). *صحیح البخاری*. بیروت: دار ابن الکثیر، ج ۶.
- پاک‌نهاد، امیر (۱۳۸۸). *سیاست جنایی ریسک مدار*. تهران: میزان.
- حاجی ده‌آبادی، محمدعلی (۱۳۹۷). *جرم‌شناسی کاربردی*. قم: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی (ع)، چاپ دوم.
- حرّاعلمی، محمد بن حسن (۱۳۸۷). *وسائل الشیعه إلى تحصیل مسائل الشریعه*. مصحح محمد الرازی. تهران: اسلامیه، چاپ هشتم، ج ۱۸.
- حویزی، عبد علی ابن جمعه (۱۳۷۳). *تفسیر نور الثقلین*. مصحح هاشم رسولی. قم: اسماعیلیان، چاپ چهارم، ج ۵.

- خواجه پیری، عباس (۱۳۹۶). قلمرو حریم خصوصی در اسلام. شهر قانون، شماره ۲۰.
- خویی، ابوالقاسم (۱۳۷۵). مصباح الفقاهه (طبع قدیم). مقرر محمدعلی توحیدی. قم: انصاریان، چاپ چهارم، ج ۱.
- دارابی، شهرداد (۱۳۹۶). پیشگیری از جرم در مدل مردم‌سالار سیاست جنایی. تهران: میزان، چاپ دوم.
- دارابی، شهرداد؛ نجفی توانا، علی (۱۳۹۵). مطالعه تطبیقی راهبرد پیشگیری از جرم در مدل‌های مردم‌سالار و اقتدارگرای فراگیر سیاست جنایی. حقوق تطبیقی (نامه مفید)، شماره ۱.
- رحمدل، منصور (۱۳۸۴). حق انسان بر حریم خصوصی. حقوق دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، شماره ۱۷.
- عابدزاده، اصغر (۱۳۹۸). ضرورت امر به معروف و نهی از منکر در عصر حاضر با رویکرد قرآنی و روایی. پژوهش‌های اعتقادی کلامی، شماره ۳۴.
- غفوری چرخابی، حسین؛ قدرتی، محمد (۱۳۹۷). بررسی قاعده لاضرر با رویکرد تطبیق بر حق کرامت انسانی. مطالعات حقوق، شماره ۱۹.
- قربانی لاهیجی، زین‌العابدین (۱۳۸۴). تفسیر جامع آیات الاحکام. تهران: سایه، ج ۱۱.
- کلینی، محمد (۱۳۸۸). ترجمه اصول کافی. ترجمه لطیف راشدی و سعید راشدی. قم: اجود.
- کنوانسیون اروپایی حقوق بشر ۱۹۵۳.
- محمدی ری‌شهری، محمد (۱۳۸۶). حکمت‌نامه پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله و سلم (فارسی). ترجمه گروه مترجمان. قم: موسسه علمی فرهنگی دارالحدیث، سازمان چاپ و نشر، ج ۱۲.
- محمدی ری‌شهری، محمد (۱۳۸۷). منتخب میزان الحکمه با ترجمه فارسی. تلخیص سید حمید حسینی؛ ترجمه حمیدرضا شیخی. قم: موسسه علمی فرهنگی دارالحدیث، سازمان چاپ و نشر، ج ۱.
- مفید، محمد بن محمد (۱۳۴۶). الارشاد فی معرفه حجج الله علی العباد. مترجم هاشم رسولی محلاتی. قم: انتشارات علمیه الاسلامیه، چاپ دوم، ج ۱.
- مندنی، اسلام؛ آشوری، محمد (۱۳۹۷). تحلیل سیاست جنایی امنیت‌مدار در پرتو اصول اخلاقی و موازین حقوق بشری. پژوهش‌های اخلاقی، شماره ۳۳.
- میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی ۱۹۶۶.
- میرخلیلی، سید محمد (۱۳۹۴). مبانی و راهبردهای سیاست جنایی اسلام. کمیسیون تخصصی فقه و حقوق اسلامی، شماره ۲.
- میرخلیلی، سید محمود (۱۳۹۰). سد ذرائع و پیشگیری از بزهکاری در آموزه‌های اسلامی. حقوق اسلامی، شماره ۳۱.
- نجفی خوانساری، موسی (۱۴۱۸ق). تقریرات نائینی. قم: انتشارات جامعه مدرسین حوزه علمیه، ج ۱.
- نوری، حسین بن محمدتقی (۱۴۰۸ق). مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل. بیروت: مؤسسه آل‌البیت (ع) لإحياء التراث، چاپ دوم، ج ۹.
- واقدی، محمد بن عمر (۱۳۶۱). المغازی: تاریخ جنگ‌های پیامبر (ص). مترجم محمود مهدوی دامغانی. تهران: انتشارات مرکز نشر دانشگاهی، ج ۱.
- هاشمی، سید محمد (۱۳۹۱). حقوق بشر و آزادی‌های اساسی. تهران: میزان، چاپ دوم.

Felosen, M. & Clark, R.V. (۱۹۹۷). *The Ethics of Situational Crime Prevention*. In: G. Newman, R.V. Clark & S. Gorla Shoham (Eds.), *Rational Choice and Situational Crime Prevention*. Hants, Dartmouth Publishing Company Limited.

Garland, D. (۲۰۰۲). *The Culture of Control Oxford*. Oxford University pres.

MacLatchie, J.M. (Ed.) (۱۹۸۷). *Insights in to violence in contemporary society*. Ottawa, The John Howard Society of Canada.